

Korona virüs pandemisi: Emsali olmayan bir uygarlık krizi¹

Sungur Savran

Korona virüs pandemisi patlak vereli beri insanlığın içine düştüğü kriz, modern tarihte benzeri olmayan bir krizdir. Önümüze getirip koyduğu düşünsel sorunlarla boğuşmamız gerekiyor. Bunu yapabilmek için, sorunun kendini ortaya koyuşunun çokyanlı biçimlerini kavramak, bu biçimlerin nasıl tek bir tarihi krizin farklı boyutları olduğunu anlamak gerekiyor. Başka bir şekilde söyleyecek olursak, elimizdeki olguya karmaşıklığı içinde bakmamız, ancak bundan sonra içinden geçmekte olduğumuz krizin tarihi önemini bütünüyle kavrayabilmek için bir senteze ulaşmamız gerekiyor.

Salgınlar insanlığın tarihinde elbette yeni değil. Ama modern kapitalizm, bir ölçüde haklı olarak, daha önceki tarihsel dönemlerde birer kâbus gibi yaşanan bu olayları genel olarak bilimin, özel olarak da tıbbın ilerlemesi sayesinde kontrol altına almakla övünür. 20. yüzyılın başındaki İspanyol gribi salgını bütünsel tarihsel gelişmenin kopmaz bir parçası olmayan istisnai bir vak'a gibi görünüyor. İki buçuk yıl zarfında 50 milyon, hatta daha fazla insanın hayatına mal olan o dramatik olayda etkili olan toplumsal ve siyasal faktörlerden öğrenilecek şeyler var. Bundan dolayı, halen yaşan-

¹Bu yazı önce, dergimizin İngilizce yıllık yayını olan ve bu yıl Mayıs ayında yayınlanan *Revolutionary Marxism 2020* için İngilizce olarak kaleme alınmıştır. Buradaki çeviri yazarın kendisi tarafından yapılmıştır. Gerekli zaman değişiklikleri vb. dışında yazı İngilizce aslına tamamiyle uygundur.

makta olan trajediye ışık tutabileceği için, o olayın günümüzde yepyeni bir bakışla incelenmesinde yarar olacaktır. Bu olayı aşağıda en azından bir boyutu açısından günümüzde yaşanan felaketle karşılaştırabilmek amacıyla yeniden kısaca ele alacağız. İstisnai gibi duran bu vak'a hariç, Korona virüs krizi kapitalist üretim tarzının tarihsel gelişme sürecinde, en azından bu üretim tarzının en yüksek emperyalist aşamasında emsali olmayan bir gelişmedir. Şundan dolayı: Bu salgın azgelişmişliğin sonucu olarak yaşanmıyor; en iyi ifadesini kapitalizmin en ileri olduğu koşullarda buluyor.

Yaşamakta olduğumuz krizin tarihi önemini kavrayabilmemiz için gerekli malzemeyi bize sunabilecek olan değişik boyutlar neler olabilir? Önce bu yazıda söyleyeceklerimize bir kayıt getirelim: Bu olguyu bütün yönleriyle kavrayabilmek için fazla erken bir aşamadayız. Salgın, kendi başına devasa bir kıta olduğu söylenebilecek olan Çin'in tek bir şehrinde, Wuhan'da, mahalli bir halk sağlığı krizi olarak başlayalı en fazla altı ay oluyor. Ne var ki, belirleyici uğrak bu değildir. Krizin belirleyici özelliği, Wuhan'daki *epideminin* bir *pandemiye* dönüşmesinden, yani dünya ölçeğinde bir olgu halini almasından kaynaklanıyor. Bu krizin kendine özgü ilk boyutu budur: Dünya ölçeğinde, yani bir bakıma evrensel bir kriz olmasıdır. (Bu noktaya birazdan dönecek ve bunun diyalektik olarak neden belirleyici uğrak olduğunu izah edeceğiz.) Bu boyut yalnızca dört aylık bir bebektir. Bu kriz serpilip geliştikçe, krizin diyalektik gelişiminde merkezi rol oynadığı, yani gelişmesine ve ulaştığı noktaya damgasını vurduğu anlaşılan başka olgular devreye girebilir. Kriz geliştikçe ortaya çıkabilecek bazı yeni boyutları elbette önceden öngörmek mümkündür. Aşağıda bunu yapmaya çalışacağız da. Ama öngörü, gözlemin ve analizin ve bunlar yoluyla ulaşılabilecek yeni sentezlerin yerini tutamaz. Yani burada girişeceğimiz analiz kaçınılmaz olarak *geçici* karakter taşıyacaktır.

Bu ihtirazi kaydı düştükten sonra, artık bu krizin, en azından şimdilik kurucu uğraklarını oluşturan üç boyuta bakmaya başlayabiliriz: Bunlar sağlık krizi, ekonomik kriz ve "uygarlık krizi" adını takacağımız bir üçüncü kriz olarak sınıflandırılabilir.

Kapitalizmin ürünü olan bir trajedi

Korona virüs, ilk bakışta, genellikle doğal afet olarak bilinen olaylar gibi düşünülebilir. Bazıları bu salgının Allah'ın takdiri olduğunu dahi söylüyor. Bayağı iktisatçıların sıkıcı dilinde ise bunun karşılığı, "dışsal şok" oluyor. Oysa bu Korona virüs konusundaki en yanıltıcı tespitlerden biridir.

Korona virüsün kaynağının yalnızca doğal süreçlerde mi yattığı yoksa oluşumunda kapitalizm tarafından hazırlanmış olan sosyo-ekonomik koşulların da rol oynayıp oynamadığı sorusunun bilimsel yanıtı, muhtemeldir ki, ancak uzun bir araştırma ve değerlendirme döneminden sonra verilebilecektir. O zamana dek, elimizde tersine bir delil olmadığı için, virüsün sosyo-ekonomik koşullardan bağımsız olarak geliştiğini, yani arı anlamda bir doğa olayı olduğunu varsaymak zorundayız. Bu önermeden hareketle virüsün yarattığı felaketin *kaçınılmaz* olduğu sonucuna sıçrayan çok sayıda insan var. Daha da ileri giderek bütünüyle Malthuşçu bir ruh durumu içinde salgının Allah tarafından insan toplumunun işleyişini belirli bir düzene sokmak üzere kullanılan bir araç olduğu fikrine ulaşanlar da az sayıda değil.

Bu kaçınılmazlık argümanı Latince *non sequitur* denen mantık hatasının tipik bir örneğidir. Yani virüsün doğa olayı olmasından felaketin de yalnızca doğal oldu-

ğu sonucuna sıçranamaz. İlk günden beri söylüyoruz: İnsanlığın başına bela olan felaket kapitalizmin ürünüdür. **Virüsün** kapitalizmle ilgisi olmayabilir. Ama **felaket** kapitalizmle doğrudan ilgilidir. Bu felaket, kapitalizmin kendisi tarafından yaratılmış potansiyel olanaklar ile insanlığın bu olanaklardan bütünüyle yararlanmasının önüne yine kapitalizm tarafından yerleştirilen sınırlar arasındaki çelişkinin sonucudur. Ne demek istediğimizi kısaca açıklayalım.

Önce Marx'ın sonra klasik Marksizmin tamamının, özel olarak da Lenin'in emperyalizm teorisinde, Trotskiy'in ise dünya devrimi kavramının derinleştirilmesi çabası içinde açıklıkla ifade etmiş olduğu gibi, bir dünya ekonomisinin ve dünya ölçüğünde bir uygarlığın yaratılması potansiyeli, bir toplumsal ilişki olarak sermayede içkin olarak mevcuttur. Marx'ın analizinin bu yönü kapitalist üretim tarzının gelişmesi tarafından bütünüyle doğrulanmıştır. Sermaye bir dünya ekonomisi yaratmıştır: Bu, küreselleşme teorisinin indirgemeci kavrayışında ifadesini bulan basit biçimler altında değil, akla hayale dahi sığmayacak kadar çelişik biçimde, her biri farklı bir ulusal sermaye fraksiyonunun cisimleşmesi niteliğiyle tarihin sürükleyici gücü olarak kalmaya devam eden ama kendi bünyelerinde uluslararası bütünleşme güdüsü ile ulusal bölünme dürtüsünü bir araya getiren ulus devletler zemininde gerçekleşmiştir. Sermaye yalnızca bir dünya ekonomisi değil, aynı zamanda kendi suretinde bir dünya politikası, bir dünya edebiyat ve sanatı, bir dünya bilim topluluğu da yaratmıştır. Ama yine belirtelim ki, bütün bunlar rekabet ve çatışma içindeki ulusların çıkarlarının yarattığı bölünmelerin damgasını da taşır.

Bu bakımdan, Wuhan'da doğan epideminin büyüyerek bir pandemiye dönüşmesi kapitalizmin tarihsel gelişmesinin bir sonucudur. Bu konuda mümkün olduğunca berrak olalım, ayaklarımız da mümkün olduğunca yere bassın: Salgının uluslararasılaşmasının temelinde dünya ekonomisinin bütünleşme düzeyi, sermaye, ticaret ve işgücü akımlarının uluslararası ölçekte yaygınlaşması, uluslararası yolculukların, turizmin, eğitimin, kültürel alışverişin bunlara bağlı olarak artışı vb. yatmaktadır. Bildiğimiz kadarıyla, tarihte hiçbir salgın böylesine uluslararasılaşmamıştır. Bugünün salgını, çok farklı aciliyet düzeylerinde olsa da 190 ülkeye yayılmış bulunuyor. Ve de aciliyet düzeylerindeki bu farklılık gerçek bir uyarı sinyali olarak görülmelidir: Pandemi bir kez Hindistan gibi ülkeleri veya Latin Amerika'nın görel olarak yoksul ülkelerini, daha da kötüsü Afrika kıtasının tamamını ele geçirdiğinde, korkunç boyutlara ulaşan bir kâbusa dönüşecektir. 1918-1920 yılları arasında dünyayı sarsan İspanyol gribi bile, bildiğimiz kadarıyla bu denli geniş bir coğrafyaya yayılmamış, Kuzey yarıküresinin ekonomik bakımdan daha gelişkin ülkeleriyle sınırlı bir etki bırakmıştı.

Kendi gelişmesi temelinde dünya çapında bu tür bir bütünleşme yaratan kapitalizm, öte yandan, insanlığı, sağlığı böylesine devasa boyutlarda tehdit eden bir salgınla başa çıkabilme olanağından yoksun bırakıyor. Bunun ana nedenleri iki başlık altında toplanabilir: Biri, kapitalist üretim tarzının, doğası gereği, meta üretimi ve değer yasası üzerinde yükselmesinden, öteki ise burjuvazi ile proletarya arasındaki sınıf mücadelelerinden kaynaklanır. Bir kere, olgun biçimleri altında meta üretimi, kapitalist sistemi, artı değer ya da kâr arayışının damgasını da taşıyan piyasa mantığına tutsak kılar. Kaynak tahsisini (dağılımını) toplumun bilinçli ve rasyonel kararlarından tamamen kopararak değer yasasının karmaşık işleyişine, yani son tahlilde borsaya terk eden sistem, Korona virüs tipi krizlere karşı çözüm oluşturabilecek kararların

zamanında ve amaca uygun biçimde verilebilmesini engeller.

Öte yandan, kapitalizm potansiyel olarak bu tür bir sağlık krizi ile başa çıkabilecek bir bilimsel zemini yaratmış olsa da, sermaye, tıptaki bu ilerlemelerin meyvelerini halka *kitlesele bir temelde* ulaştıracak sağlık sistemlerini ve araçlarını yaratmanın önünde bir engel olarak yükselir. Dünya emperyalist hiyerarşisinin basamakları inildikçe bu engel daha da büyür. Burjuvazi, bu tür kitlesele sağlık sistemlerinin oluşmasına izin verdiği, hatta bunu sağlamak üzere aktif bir çaba içine girdiği istisnai dönemlerde bile (bunların arasında İkinci Dünya Savaşı sonrası “refah devleti” dönemi, esasında sosyalizm korkusunun bir ürünüdür),² bu sistemlerin varlığını ancak sınıf mücadelesinin amaçları açısından gerekli olduğu sürece sürdürür, o noktadan sonra, kendi yaratmış olduğu bu kurumlara acımasız bir taarruz başlatır. Öyleyse, bir bütün olarak bakıldığında, burjuvazi ölümcül bir pandeminin koşullarını hazırlamış, ama insanlığı böylesine ağır bir tehlikenin kontrol altına alınması için gerekli araçlardan yoksun kılmıştır.

Korona virüs pandemisi: Sosyalizm öyle bir fark ederdi ki!

Bu önerme, alternatif bir üretim tarzının, hâlâ kurulma aşamasında olsa da sosyalizmin ya da komünizmin, yani sınıfsız topluma geçiş anındaki bir toplumsal formasyonun, bu koşullarda ne yapabileceğine bakılarak sınanabilir. Soracağımız soru yalındır: Sosyalizm, Korona virüsün yarattığı tehditle başa çıkmakta daha başarılı olur muydu?

Yeryüzünde hâkim toplumsal formasyon sosyalizm olmuş olsaydı, virüsün yaratacağı hasar çok daha sınırlı olurdu. Daha bütün dünyaya yayılmadan, belki de ilk ortaya çıktığı ülke olan Çin’in dışına bile taşmadan kontrol altına alınmış olabilirdi. Dünyanın dört bir köşesine yayıldığı durumda bile, ölüm oranı çok daha düşük olurdu. Bu içi boş bir propaganda iddiası değildir. Tartışma konusu iki üretim tarzının kendilerine özgü nitelikleri arasında var olan yadsınamaz farklar temelinde kaçınılmaz biçimde ortaya çıkan bir önermedir.

Önce salgının Çin’in dışına taşıp bütün dünyada ortalığı kasıp kavuran bir pandemiye dönüşmesi meselesini ele alalım. Sosyalizm olsaydı, Çin ile diğer ülkeler arasında ekonomi, eğitim, seyahat ve benzeri alanlarda daha az ilişki olmayacaktı; tam tersine çok daha derinlemesine bir bütünleşme olacaktı. Peki, o zaman nasıl “Çin’in dışına bile taşmadan” önlenme ihtimalinden söz ediyoruz. Çünkü sosyalizm koşullarında dünya bir kardeş uluslar topluluğu olarak yaşayacaktır. Bugün ulusal devletlerin bitmek bilmeyen rekabet ve çatışmalarının ardında her birinin uluslararası burjuvazinin bir ulusal bölümünün aracı olması yatıyor. Bu da görünürdeki bütün uluslararası işbirliğine, Birleşmiş Milletler sisteminin ikiyüzlülüğüne rağmen her ulusun kendi bacağından asıldığı bir durum doğuruyor.

Sosyalizm koşulları altında Çin’de salgın başladığında, dünyanın bütün ulusları ve onları birleştiren ulusüstü örgütler, bu alandaki bilimsel becerilerinin, yetişmiş insan güçlerinin, maddi kaynaklarının bir bölümünü Koronavirüsün kontrol altına alınabilmesi için derhal Çin’le paylaşırdı. Ülkeler bu çabayı, hayali bir “aman Çin’

² Bu konuda *Üçüncü Büyük Depresyon* (İstanbul: Yordam Kitap, 2013) başlıklı kitabımızın “Fordizm, ‘Refah Devleti’, Keynesçilik” bölümüne bakılabilir.

li kardeşlerime yardım edeyim” dürtüsüyle değil (sosyalizm ilerlediği ölçüde bu da hayali olmaktan çıkacaktır), her bakımdan bütünleşmiş bir dünyada kendi çıkarlarının başka herkesin çıkarıyla ortak olduğu bilinciyle gösterirdi. Yani virüs başka insan topluluklarını, bu arada bizi de mahvetmesin diye. Kapitalizm koşullarında ise, ulusal sermayelerin çıkarı dolayısıyla bütünleşme rekabet ile, hatta düşmanlık ile el ele yürür. Sonuç ortada: Bugün Amerika bir buçuk milyarlık Çin’in enfekte hasta sayısını, Avrupa ise Çin’in ölü sayısını kat kat aşmış bulunuyor! Parmağını bile kıpırdatmayan, zararlı çıktı. Kapitalizmin bütünleşmiş bir dünyada irrasyonel, zamanını doldurmuş bir sistem olduğundan başka neyi gösterir bu? Bu anlattığımızdan bir an bile kuşku duyan varsa, onlara Kübalı doktorların Avrupa’nın en zengin bölgelerinden Lombardiya’nın yardımına koştuğunu hatırlatırız!

Diyelim virüs sosyalizm koşullarında da Çin’de durdurulamadı. “Hatt-ı müdafaa”nın yerini “sath-ı müdafaa” aldı insanlık için. Bu sefer de, sosyalizm planlı bir sistem olduğu için, çok daha etkili bir savaş verilirdi her ülkede. Çin’de salgının korkutucu boyutlara ulaşması ile Avrupa’da ve daha sonra Amerika’da görülmesi arasında yaklaşık bir buçuk ay var. Sosyalizm koşullarında yaşayan ülkeler bu bir buçuk ay boyunca planlı ekonomi sayesinde virüsle mücadelede kapitalist ülkelere çok daha güçlü hale gelmiş olurdu. “Burjuva devletleri de bir salgın konusunda plan yapabilir” dediğini duyar gibi oluyoruz. Yapsa ne yazar? Bizim plandan kastımız bakanlıkların bilgisayarlarındaki lafazan “Bilim Kurulu” belgeleri değil ki! Biz plan denince bütün ekonominin böyle bir salgını karşılayacak biçimde yeniden düzenlenmesini kastediyoruz. Planlama bir üretim ilişkisidir, “mücadele planı” adı verilen belgeler değil!

Bugün sadece Türkiye’de değil, Amerika gibi dünyanın en güçlü ekonomisine sahip bir ülkede bile test kiti kıtlığı günler boyunca hastalığın boyutlarının, coğrafi, sınıfsal vb. dağılımının gerçekçi olarak değerlendirilmesini engelledi. Hâlâ da son derecede yetersiz test sayısı. Oysa Dünya Sağlık Örgütü başkanı ne dedi? “Gözünüz bağlıysa yangınla mücadele edemezsiniz. Onun gibi, kim hasta bilmeden salgınla mücadele edemezsiniz. Biz diyoruz ki: test, test, test!”

Sadece test de değil. Sağlık çalışanlarının korunması için malzeme. Hastalığın yayılmasına rağmen ölü sayısını azaltacak solunum cihazları. Bunların hepsi planlama ve fiilen üretim meselesi. Kapitalizmde neden olmaz? Çünkü sermaye kâr için vardır. Onu toplum sağlığı için harekete geçiremezsiniz. O kârına hâle gelmemesi için işçileri tabur tabur fabrikalara doldurur, ölümler yüz yüze getirir! Toplumsal ihtiyaçların belirlediği önceliklere dayanan üretim, ancak merkezi olarak planlanmış ekonomide olur.

Bu liste uzar gider. Son bir meseleden söz ederek bitirelim. Sosyalizm, eğitim, sağlık, konut gibi alanlarda bütün işçi ve emekçilerin vazgeçilmez ihtiyaçlarını mutlaka karşılar. 20. yüzyılın başarısız sosyalist inşa deneyimleri bile bu alanlarda asgariyi her zaman sağlamıştır. Sosyalizmde kimse işsiz, aç açta, sefil yaşamaz. Dolayısıyla halk sağlığı koşulları çok daha iyidir. Bu, 20. yüzyıl sosyalist inşa deneyimleri için bile tartışılmazdır. Oysa kapitalizm sınıf mücadelesidir. Sermaye işçi sınıfından ürktüğünde bütün bu alanlarda taviz verir vermesine. Ama çıkarı gerektirdiğinde de sınıf mücadelesini en acımasız tarzda yükselterek bütün bu hizmetleri tırpanlar. İşte neoliberal taarruz! Sermaye bütün dünyada son kırk yıldır sağlık sistemini delik deşik

etmiştir. Bunun için bugün İtalya’da, İspanya’da hastalar yerlerde yatıyor. Bunun için dünyanın en zengin kenti, Wall Street’in vatani New York dünyanın salgın başkenti haline geliyor!³

1930’lu yılların Büyük Depresyonu’ndan daha derin bir kriz

Epideminin sözcüğün gerçek anlamıyla bir pandemi haline geldiği andan itibaren Korona virüs krizine bir finansal çöküşün eşlik ettiği artık herkesçe biliniyor. 9 Mart’ta ortaya çıkan ilk büyük sarsıntıdan sonra yaşanan inişli çıkışlı gelişme daha sonra bütün ülkelerin hükümetlerinin ve merkez bankalarının vaat ettiği bütün paketlere ve kurtarma programlarına rağmen başsağğı bir düşüşü engellemedi.⁴ Borsa çöküşünün hemen ardından yazdığımız bir başka yazıda,⁵ Korona virüs krizi ile bu finansal çöküş arasındaki ilişkinin nasıl anlaşılması gerektiğini ortaya koymaya çalıştık. O aşamadaki genel yargımız şöyle özetlenebilir: 2008’den beri defalarca izah ettiğimiz gibi, “küresel finansal kriz” adı takılan olay, bayağı iktisatçıların ısrarla iddia ettiği gibi bir “Büyük Resesyon”u tetiklemedi. Kapitalizmin tarihindeki Üçüncü Büyük Depresyon dönemini açmış oldu. O zamandan beri geçen 12 yıl içinde uluslararası burjuvazinin kurumları bu krizi yalnızca ertelemeyi başardı ama krizin çözüme kavuşturulmasını ve aşılmasını sağlayacak bir yol bulamadı. Bu erteleme operasyonu esas olarak ucuz para (“miktar genişlemesi” olarak lanse edilen karşılıksız para basma ve negatif faiz hadleri) biçimini aldı. Bu para daha sonra borsalara aktı ve tarihin en uzun süren borsa yükselişini (2009’dan 2020’ye 11 yıl) besledi. Bu, tarihi ölçekte yüksek fiyat/gelir oranlarının da gösterdiği gibi, bir kez daha balonun patlaması tehlikesini zaten doğuruyordu. Bu seferki çöküş, aslında, bir tetikleyici bir faktörün vuracağı fiskeyi beklemekte olan bu balonun patlamasıdır. Korona virüs tam da bu tetikleyici faktör olmuştur.

Bu fikre ilaveten, Üçüncü Büyük Depresyon’un, bu ikinci finansal çöküşle birlikte, gelişmesinin yeni bir evresine girmekte olduğunu da belirtiyorduk. Üçüncü Büyük Depresyonu ilk ikisinden ayıran, iki faktörün etkisi altında dünya ekonomisinin daha öncekiler kadar derin ve kalıcı bir gerileme yaşamamasıydı. Bu fak-

3 Türkçe yazıya ek dipnotu: Korona virüsten ölümlerin hem nüfusa, hem enfekte olmuş kişi sayısına oranının sağlığın özelleştirilmesiyle doğrudan bir korelasyon içinde olduğu şimdi istatistiklerle kanıtlanmış durumda: Bkz. Jacob Assa/Cecilia Calderon, “Privatization and Pandemic: A Cross-Country Analysis of COVID-19 Rates and Health-Care Financing Structure”, https://www.researchgate.net/publication/341766609_Privatization_and_Pandemic_A_Cross-Country_Analysis_of_COVID-19_Rates_and_Health-Care_Financing_Structures.

4 Türkçe yazıya ek dipnotu: İngilizce yazının tamamlanmasından (21 Nisan 2020) sonra borsalar yeniden coştı. Bunun nedeni, başta Trump Amerikası olmak üzere dünyanın neredeyse bütün kapitalist ülkelerinin “normalleşme” nöbetine yakalanmış olması. Bunun bir ilk aşamada ekonomik hayatı bir ölçüde canlandıracağı kuşku götürmez. İşte borsalar buna yanıt veriyor. Ama muhtemelen virüs salgınının ikinci dalgası çok gecikmeden patlak verince borsaların ağır derecede miyop oldukları ortaya çıkacak. İkinci dalga gecikse bile, dünya ekonomisinin durumu bu borsa canlılığını haklı çıkaramaz. ABD’de virüs krizi başlayalı 42 milyon insan işsizlik sigortasına başvurmuş bulunuyor. AB ekonomisinin bu yıl yüzde 10’un üzerinde daralacağı öngörülüyor.

5 “2020 Borsa Çöküşü: Üçüncü Büyük Depresyon’un Dördüncü Evresi”, <https://www.gercekgazetesi.net/ekonomi/2020-borsa-cokusu-ucuncu-buyuk-depresyonun-dorduncu-evresi>.

törlerden ilki, hükümetlerin ve merkez bankalarının daha ilk günden itibaren çok aktif bir ekonomi politikası yürütmüş olmasıydı; ikincisi ise, Çin'in kendine özgü bir ivmeyle göz kamaştırıcı bir büyüme temposunu dünya ekonomisindeki sarsıntıya rağmen sürdürebilmesiydi. Bizim öngörümüze göre, ağır bir borçluluk altına girmiş olan hükümetlerin ve faiz oranlarını negatif bölgeye çoktan indirmiş olan merkez bankalarının müdahalesinin önündeki tahditler ile Çin'in büyüme hızında beklenen düşüşün bileşik etkisi altında, Üçüncü Büyük Depresyon'un bu yeni evresinde büyüme, yatırım ve işsizlik oranları 1930'lu yıllara çok daha fazla benzemeye başlamakta.

O yazıdan bugüne kadar geçen süre içinde bu teşhisin ve öngörünün doğruluğunu koruduğu kanaatindeyiz. Ama bir konuda görüşümüzü değiştirmiş bulunuyoruz. Korona virüsün üretim, yatırım, işsizlik üzerinde, bunun sonucu olarak ekonomik daralmanın düzeyi, yani toplam olarak reel ekonomi üzerinde kendi özel etkisini göz önüne almak gerekiyor. Bunu yadsımak gerçek dünyaya sırtımızı dönmek olur. Zira virüsün yol açtığı tehlikelerin ve pandeminin ağır bir yaraya yol açtığı ülkelerde çoğu hükümetin ciddi gecikmelerle benimsediği "karantina" ya da "hayat eve sığar" politikalarının, ekonominin faaliyet düzeyi üzerinde dolaysız, sabit sermaye oluşumu, yani reel yatırım üzerinde ise dolaylı etkileri olacağı tartışmasızdır.

Bu yüzdendir ki, kapitalizmin salgını bir felakete dönüştürmüş olduğu gerçeği veri alındığında, önümüzdeki aylarda ortaya çıkacak olan daralma ve gerileme, büyüme oranlarını feci düşürecek ve çok yüksek işsizlik doğuracaktır.

"Depresyon" sözcüğü, birkaç cesur iktisatçı dışında, bugüne kadar bayağı iktisatçılar açısından yasak kelime oldu. "Büyük Resesyon" hüsn-i tabiri, tam da krizin derinliğini gözlerden gizlemek, 2008 sonrasında ortaya çıkanın aslında ilk iki büyük depresyonla ortak bir karakter taşıdığını saklamak için tasarlanmıştı. Bunu mümkün kılan, bu depresyonun, yukarıda işaret edilmiş olan nedenler dolayısıyla, daha öncekilere göre daha kademeli ve tereddütlü biçimler altında gelişmesi, reel ekonomide ani, derin ve en önemlisi kalıcı bir çöküntüye yol açmamış olmasıydı. Bu artık geçerli olmayacağına göre, "depresyon" sözcüğünün bayağı iktisatçılar loncasında da artık kullanıma gireceğini öngörebiliriz.

Daire kapanıyor

2011'de yayınlanan, ama daha önce 2009 yılında, "küresel finansal kriz" in öncü sarsıntısını oluşturan Lehman Brothers'ın çöküşünden sadece bir yıl sonra bir konferansta sunulmuş olan bir makalede, açılan dönemin Üçüncü Büyük Depresyon olduğunu öne sürdükten sonra bunu Marx'ın teorisinin çok önemli bir boyutunu test etmek için kullandık. Bu boyut şuydu: Marx'a göre, sermayenin üretici güçleri sürekli olarak devrimci biçimde geliştirmesinin sonucunda kapitalist üretim tarzı üretici güçlerin daha öteye ilerlemesinin önünde bir engel haline gelir. Bu, kendini, ekonomik krizler aracılığıyla ortaya koyar.⁶ O makaleden bir alıntı yapacak olursak:

Bu yazının konusu üretici güçlerin toplumsallaşmasının kapitalist özel mülkiyetle

6 "Kapitalist Kriz mi, Kapitalizmin Krizi mi?", Sermin Sarıca (der.), *Tülay Arın'a Armağan*, İstanbul: Belge Yayınları, 2010.

çelişkinin, teknolojide ve üretim süreçlerinde mutlak bir durgunluk anlamına gelmediğini, kendini dönemseller olarak krizler aracılığıyla ifade ettiğini, bugünün krizinin de bu genel önermeyi bir kez daha doğruladığını ortaya koymaktı.⁷

Marx'ın kriz teorisini ve bu teorinin kapitalist üretim tarzının insanlığı ileri taşıma kapasitesinin tükenmesi ile bağıntı dört temel önerme biçiminde özetliyorduk:

1. Kapitalizmin gelişme kalıbında kriz kaçınılmaz bir momenttir.
2. Krizlerde sadece durgunluk yaşanmaz, üretilmiş olan üretici güçler tahrip edilir.
3. Bu niteliğiyle krizler burjuva toplumunun varlığını tehdit eder.
4. Bu tehdit tarih içinde artarak gelişir.⁸

İlk üç önermenin test edilmesi çok kolaydı. Elimizdeki tarihsel malzeme bu önermelerin zamanın sınavından rahatlıkla geçebildiğini gösteriyor. Ne var ki, o anda, yani 2009'da dördüncü önerme ne doğrulanabilir ne de yanlışlanabilirdi. Oysa bu son önermenin sınanması çok büyük önem taşır, zira kapitalizmin kaynak tahsisi konusundaki karar süreçlerini özel çıkarlara sıkı sıkıya bağlayan özel mülkiyete karşı olarak, yine kapitalizmin kendisinin geliştirdiği üretici güçler alanı gittikçe daha güçlü bir toplumsallaşmaya sahne olur. Bu zıt gelişmeden dolayı, kapitalizmin, gittikçe daha fazla toplumsallaşan üretici güçler ile *artan ölçüde* çelişkiye girmesi gerekir. Şayet kapitalizmin, şimdi artık depresyon adıyla anılan özel bir biçim almış olan büyük krizleri, son tahlilde, bu temel çelişkinin ifadesi ise, o takdirde krizlerin kendisinin kapitalizmi gittikçe daha şiddetli biçimde tehdit etmesi gerekir. Günümüzün ekonomik krizinin, 1930'lu yılların kötü şöhretli Büyük Depresyonu'ndan daha da büyük bir yıkıma yol açabileceğini ileri sürmek cesur, hatta cüretkâr denebilecek bir tutum olurdu o dönemde. Zira istisnalar dışında, Marksistler de dâhil olmak üzere iktisatçılar yaşananın bir büyük depresyon olduğunu dahi kabul etmiyordu. Nerede bu depresyonun 1930'lu yılların depresyonundan daha da derin bir kriz haline geleceğini iddia etmek. Biz ise bu mesele hakkında 2009'da şunu yazmıştık:

Aslında tek bir soruya cevap vermek gerekir: Bu kriz 1930'lu yılların Büyük Depresyon'undan daha da büyük bir yıkıma yol açacak mıdır? 1930'lu yıllardan bu yana üretimin toplumsallaşmasında ve bunun uluslararası alandaki boyutunda yaşanan büyük gelişmeler, bize *bu krizin 1930'lu yıllardan daha ağır geçeceğini* düşündürüyor.⁹

Artık belli olmuştur: “Bu kriz 1930'lu yılların Büyük Depresyon'undan daha da

7 A.g.y., s. 196. Vurgu aslında.

8 A.g.y., s. 185.

9 A.g.y., s. 195. Vurgu aslında.

büyük bir yıkıma” yol açacaktır. Daire kapanmıştır. Dördüncü ve son önerme de test edilmiş ve geçerli olduğu gösterilmiş olmaktadır. Öyleyse, Marx’ın öngörüsü doğrudur: Kapitalizm üretici güçlerin toplumsallaşması ile mülk edinmenin ve birikimin özel karakteri arasındaki çelişkinin sonucu olarak gittikçe daha derin krizlerden (depresyonlardan) geçer. Bu krizler, siyasi yapılarda şiddetli ve gelgitli bir dizi sarsıntıya yol açar. Dünya kapitalizminin ne yöne doğru gelişeceği bu sarsıntıların bir sonucu olarak belirlenir: Yeniden kapitalizmin hâkimiyeti mi kurulacaktır yoksa sosyalizm mi üstün çıkacaktır?

Bu söylenene, günümüz krizinin Büyük Depresyon’dan dahi derin hale gelmesinin ardında Korona virüs krizinin olduğu belirtilerek itiraz edilebilir. Hangi faktörün, Üçüncü Büyük Depresyon’un kendi temelleri üzerinde gelişmesinin mi yoksa Korona virüs pandemisinin mi krizin şiddetine ve derinliğine esas etkiyi yaptığını ölçmek bugün olanaksızdır. Gelecekte, araştırmacılar bu iki faktörün göreceli ağırlığını belki de hesaplayabileceklerdir, ama bugün içinde bulunduğumuz anı tarih olarak yaşarken bunu ölçmek olanaklı değildir.

Ancak, günümüz krizinin böylesine derinleşmesinin ardında yatan ana faktör Korona virüs olsa bile, bu, üzerinde durmakta olduğumuz dördüncü önermenin doğrulanmasını geçersiz hale getirmezdi. Çünkü kapitalizmin Korona *virüsün* bir pandemi haline gelmesinde suç ortağı olduğunu yukarıda ortaya koymuş bulunuyoruz. Evet, kapitalizm virüsün kendisini yaratma konusunda sorumlu olmayabilir. Ama tıbbi araç yokluğundan kişisel korunma donanımı, yoğun bakım ünitesi, solunum cihazı, ilaç ya da aşı konusundaki yetersizliğe kadar, sağlık sisteminde yarattığı sayısız çatlak ile kapitalizm virüsün yüz binlerce, yarın belki de milyonlarca insanın hayatını alan bir kıyamete dönüşmesine yol açmıştır.

Öyleyse, Korona virüs krizi kapitalizmin klasik kriz oluşumu mekanizmalarının bir ögesi olmayabilir ama kendi başına kapitalizmin ürünü olan bir şeydir. Burada bir karşılaştırma yapmak için İspanyol gribine dönmekte yarar var. Bu salgın öylesine yıkıcı etkiler yarattıysa bunun nedeni Cihan Harbi’nin (1914-1918) son demlerinde ortaya çıkmış olmasıdır. Kendisi 10 ila 20 milyon arasında insanın ölümüne, sayılamayacak miktarda insanın yaralanmasına ve sakat kalmasına yol açmış ve muharebelerin yaşandığı coğrafyaları yangın yerine çevirmiş olan bir savaşın yarattığı yıkım dolayısıyla dünya bir halk sağlığı felaketine hazır hale zaten gelmişti. Akli başında bir kişi bile bu koşullar göz önüne alınınca İspanyol gribi salgınının yalnızca bir doğal afet olarak görülmesi gerektiğini, savaşla bir ilgisi olmadığını söyleyebilir mi? Aklını peynir ekmekle yememiş herhangi bir insan, emperyalizm aşamasına girmiş olan kapitalizmin Birinci Dünya Savaşı’nın yaşanmasında oynadığı merkezi rolü yadsıyabilir mi? İspanyol gribi üzerinde bu değerlendirmeleri yaptığımızı göre kapitalist toplumsal ilişkilerin bugünkü felaket üzerinde etkisini farklı görmek için hiçbir neden olamaz.

Bir uygarlık krizi

Korona virüs pandemisi bir kez bir felaket halini alınca, kapitalist toplum uygarlık iddiasından vazgeçti ve kendini tam da doğasına uygun biçimde ortaya koydu: köleci ya da feodal toplum kadar acımasız ve hiyerarşik bir toplum olarak. Burjuvazi, bir yandan kendini Korona virüsten korumak için maskesini takar ve huzurlu

malikânelerinde karantinaya çekilirken bir yandan da çirkin yüzünü gizleyen tarihi maskesini fırlatıp attı, milyonlarca proleter sokaklara sürdü, kalabalık kamu taşıma araçlarına tıktırdı, onları “özgürlük, eşitlik ve Bentham”ı geride bırakıp sermayenin despotizminin mekânı olan fabrika ve işyerlerinde efendileri için artı değer üretimine ve kendi aralarında virüsün yeniden üretimine, böylece fabrikayı bir kolektif ölüm kampına dönüştürmeye mahkûm etti. Bugüne kadar sermaye hiçbir zaman kendini, gerçek özünü gizlemeksizin, bu kadar açık biçimde teşhir etmemiştir: Kendi sosyo-ekonomik gücünü arttırma uğruna, emekçileri artı değerden piramitler inşa etmeye gönderen bir Firavun gibidir bugün.

Bu tablo bütün kapitalist ülkelerde aynıdır, zenginiyle yoksuluyla, emperyalistiyle emperyalizm tarafından ezileniyle, müstebitiyle demokratik olanıyla. Eldeki her veri “hayat eve sığar” politikasının, burjuvazinin kendisi, şirket hiyerarşisi içinde sermayenin ajanı konumunda olanlar, modern ve varlıklı küçük burjuvazi, bu küçük burjuvazinin bir kolu olan serbest meslekler ve bu sınıfların aydınları için savunulduğunu gösteriyor. Devletin baskı aygıtlarının personeli için bile geçerli değildir bu politika. Proleterlere gelince, her türden ve her sektörden işçi, ya işe gidip yüksek bir enfeksiyon riskini sineye çekme ya da işten çıkarılmayı ve açlığı göze alma seçenekleriyle yüz yüze bırakılmıştır. Vurgulamak gerekir ki, yalnızca ilaç ve tıbbi malzeme, hastaneler, gıda, tarım, ulaşım, taşımacılık ve kargo hizmetleri, yani bugün yaygın biçimde “asli” olarak nitelenen sektörlerde çalışan işçiler değil, otomobil fabrikalarında ya da moda tekstil ürünlerinde ya da dünya pazarı için üretilen ürünlerde çalışan her türden işçi de işe gitme ve işsiz kalma seçenekleri karşısında sıkışmış kalmıştır. Çünkü sermaye hareket halindeki değerdir; durur durmaz sermaye olmaktan çıkarılır. Yani burjuvazi artı değer açlığı çekeceğine, bırakınız proleterler ölsün! Milyonlarca işçi her gün sokaklara sürülür ve işyerlerine gönderilirken bütün devletlerin güya halkın tamamına evde kalma nutukları çekmesi nasıl bir ikiyüzlülük örneğidir?

İşte bizim uygarlık krizi dediğimiz budur. İnsan emeğinin yanı sıra maddi servet yaratımının diğer kaynağı olan doğada da belki de geri dönülmez biçimde ölümcül bir kriz yarattıktan sonra, sermaye şimdi de emek gücünü kıyımla, hatta yok olma ile tehdit ediyor. Sermayenin bakış açısından bu, artı değer kaynağının ta kendisi olan emek gücünün yok edilmesidir, yani sermayenin kendi açısından bile zararlı bir gelişmedir. Elbette dünya çapında yedek sanayi ordusu o kadar geniştir ki, bu şimdilik sermayenin kendi açısından ölümcül bir tehdit oluşturmaz. Ama her durumda sürecin içkin mantığı, kendi varlığının önkoşulu olan şeyin sermayenin ayakları altından çekilip alınması anlamına gelir.

Durum proleterin açısından daha da vahim görünür. Kapitalist toplum artık işçiyi yalnızca sömürmekle, hatta zaman zaman varlığını tehdit etmekle yetinmemektedir. Şimdi proleter ölümüne yollamaktadır. Bu, artık milyonlarca insanı gözünü kırpmadan ölüme yollayan bir uygarlıktır. Proleterin yalnızca hayatta kalabilmek için dahi kapitalizme karşı isyan etmesi gerekiyor!

İşte size kapitalist uygarlığın krizi. Bu koşullar altında, milyonlarca insanın neden devrimi seçeceğini anlamak çok da zor olmasa gerek.

Sınıf mücadelesi nereye?

İçinden geçmekte olduğumuz emsali olmayan krizin çeşitli boyutlarının analizi, bize bu krizi sentez halinde, bir bütün olarak kolayca tanımlama ve böylece bütünsel anlamını kavrama olanağı veriyor. İçinden geçmekte olduğumuz kriz, aslında, kapitalist toplumun tarihi boyunca yaşadığı en ağır varoluş krizidir. Her üç boyut da bu toplumun, artık, kendi gelişmesi içinde ortaya çıkardığı içerik için uygun bir biçim olmadığını gösteriyor. Kapitalizmin toplumsal ilişkileri, kendisinin yaratmış olduğu, bugün merkezi planlamayı çaresizce çağırmakta olan üretici güçler ile çelişkiye girmiştir. Her bir ülkede burjuvazinin ulusal bir fraksiyonunun çıkarlarına zincirlenmiş olan ulus devletler sistemi, bütünleşme ile rekabetin çelişkisi altında çatırıyor. Her şeyin ötesinde, kapitalizmin sınıf doğası, işleyişi açısından proleter kitlelere bağımlı olan bir toplumun varoluşunun temelini (yani sağlık sistemini) yerle bir etmiştir; aynı zamanda on yıllardır kemirdiği bu sistem teklemeye başlayınca proleterleri ölüme yollamaktan kaçınmamaktadır.

Eğer durum buysa, yani eğer can çekişmekte olan bir kapitalist toplum ile karşı karşıya isek, o takdirde kapitalizmin denemeye hazır olabileceği her türden “çözüm” konusunda hazırlıklı olmalıyız. Bu çözümlerin her biri birer kıyamet alametidir. Örneğin küreselciliğin ve neoliberalizmin bu çöküş anında hızla büyüme umudu içinde olan, her yerde “ulusun savunulması” hattına dönüş ortamını kendine en uygun atmosfer olarak gören, aslında faşizmin kemâle ulaşmamış bir biçiminden başka bir şey olmayan ama “popülizm” adıyla anılan hareket böyle bir “çözüm”dür. Bu hareketi geçmişte *Devrimci Marksizm*'in sayfalarında “ön-faşizm” başlığı altında incelemiştik.¹⁰ En azından burjuvazinin bazı kesimleri için bir başka kaçış yolu dünya savaşı olabilir. Bu yol hiç kuşku yok ki, savaşıacak bütün taraflarda bulunan kitle imha silahları göz önüne alınınca sadece insanlığın tamamının değil, bütün canlı türlerin yok olması tehdidini barındıracaktır.

Bu tür gelişme olasılıkları üzerinde durmalıyız ki, bunlar, somut tehditler haline geldikçe daha da berrak olarak analiz edebilelim ve tarihin bu yeni evresinin eşiğinde insanlığı ve bütün canlı türlerini, artık yıkıcı bir güç haline gelmiş olan sermayenin hışmından koruyabilelim. Meselelere doğru yöntemle bakan herkes, panzehir konusunda berrak olacaktır. Dünya devrimin üçüncü dalgası 2011 Arap devrimleriyle başlamış, Mısır devriminin 2013'te uğradığı yenilgiden sonra bir güneş tutulmasına uğramış, ama sonra 2018-2019 yıllarında dünyanın değişik yerlerinde ortaya çıkan bir dizi kıyâm, isyan ve devrimle yeniden canlanmıştır. Korona virüs krizi ise dünyanın her yerinde işçi sınıfında genel olarak bir huzursuzluk yaratmış bulunuyor. Artık kapitalizme karşı mücadelenin bayrağı gittikçe daha çok proletaryanın eline geçecektir. Bu, toplumsal mücadeleler için yeni bir şafağın vadini taşıyor. Proletarya bir kez daha burjuvaziye devirerek toplumun geleceğinin esas mimarı olduğunu ortaya koyacaktır.

10 “Barbarlığın Dönüşü: 21. Yüzyılda Faşizm (2): Ön-faşizmin Yükselişi”, *Devrimci Marksizm*, sayı 38, İlkbahar 2019.